

звали противоречивий отклик в варшавском обществе. Эти же воззрения пропагандировались ими в многочисленных публицистических статьях, помещавшихся в периодических изданиях после переезда в Петербург в 1906 г. (в связи с приостановлением деятельности

Варшавского университета как учебного заведения) Им, кроме того, составлялись целые записки и исторические справки для законодательных предположений по холмскому вопросу.

Умер Филевич 7 января 1913 г. в Пестербурге.

Володимир Галик

ДО ПИТАННЯ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА ГАЛИЧИНИ В СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

У зв'язку із ренесансом краєзнавчого руху в сучасну пору зростає інтерес до витоків цієї важливої галузі гуманітарних знань про минуле. При цьому з'ясується, що краєзнавчі зацікавлення супроводжували (якщо не випереджували) процес формування наукової історіографії в XIX ст. Важливим у згаданому контексті є зародження такого роду досліджень у Галичині та роль у них Івана Франка.

Перші розвідки побачили світ на початку XIX ст. (І. Червінський, І. Могильницький, Й. Лозинський, В. Залеський, Д. Зубрицький та ін.). Широку краєзнавчо-етнографічну діяльність розгорнули члени "Руської трійці", які підняли справу вивчення рідного краю на якісно вищий рівень. Результати діяльності "Руської трійці" стали поштовхом і джерельною базою для розгортання наукового краєзнавства.

В другій половині XIX ст. краєзнавство розвивалося в річці статистико-економічних та фольклорно-етнографічних досліджень народного побуту. Виходять у світ перші розвідки з демографії, а в 1892 р. – перша комплексна краєзнавча праця Б. Лімановського "Галичина пером і олівцем".

У 1960–1970 рр. в Галичині помітно зріс інтерес до історії міст і сіл краю. Галицький історик і публіцист В. Площанський ініціював складання історико-географічного словника Галицької України. На ці ж роки припадає спроба львівського краєзнавця А. Шнайдера видати краєзнавчу енциклопедію Галичини (йому належить перший путівник по Львову 1871 р.).

Цікавий і надзвичайно інтенсивний період історії Галицького краєзнавства пов'язаний з І. Я. Франком, який виявляв постійний інтерес до комплексного вивчення рідного краю. Саме Франко був засновником і керівником Етнографічно-статистичного гуртка, що виконував функції краєзнавчого товариства. На думку Я. Серкіза, його перу належить понад сто науково-краєзнавчих праць¹. У 1898–1907 рр. науково-краєзнавча діяльність І. Франка була пов'язана з НТШ у Львові (він керівник комісії, редактор багатьох видань, автор фундаментальних праць з фольклору тощо).

До теми "Франко-краєзнавець" уже зверталися науковці. Б. Гаврялів розглядав доробок Івана Франка в контексті галицького краєзнавства². Наприклад, аналізувалися його зацікавлення історією рідних Нагуєвич

та Дрогобича (Г. Гром³, Р. Пастух⁴, К. Шевців⁵, Я. Грицак⁶). Літературознавці З. Гузар⁷, М. Шалата⁸ систематизували матеріал про локальний колорит його літературних творів (на прикладі Дрогобича та Борислава). Про вплив Франка на краєзнавця священника Михайла Зубрицького писав В. Батюк⁹. Назагал, літературно-краєзнавчий аспект Франкових праць вивчений досить добре.

Краєзнавчі дослідження в Галичині були зумовлені потребами національно-культурного відродження краю. В історіографії другої половини XIX – початку XX ст. варто виділити праці Івана Франка, які передусім мають пряме відношення до краєзнавства. Автор в дусі позитивізму, досліджував статистику видобутку та переробку нафти, питання проникнення іноземного капіталу в економіку регіону, становище робітничого класу тощо.

Добре відомо, що бориславська тематика знайшла відображення в кількох десятках літературних, публіцистичних і наукових праць Івана Франка, який створив справжню епопею життя робітників Східної Галичини 70–80-х рр. XIX ст.¹⁰ Велику увагу він приділяв гострим соціальним конфліктам, якими супроводжувався розвиток нафтового басейну у період первісного нагромадження капіталу. Неспроминальну цінність мають спеціальні дослідження Івана Франка про становище бориславських і дрогобицьких робітників. Вважається, що внесок Франка у вивчення пролетаріату Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну є найвищим досягненням історіографії XIX – початку XX ст.

Вперше термін "краєзнавство" вжив 1892 р. Іван Франко у своїй науково-історіографічній праці "Галицьке краєзнавство"¹¹ (на цю обставину звернув увагу В. Грабовецький¹²). З кінця XIX ст. термін набуває конкретного змісту і передбачає всебічне вивчення порівняно невеликої території краю¹³. У другій половині XIX ст. збиранням краєзнавчого матеріалу в Галичині займалися священники та члени їх сімей, які "кидалися по селах збирати й описувати хлопські пісні, прислухалися до народної мови, місцевих оповідань, студіювали руську історію, починали "глибше заглядати в душу свого народу"¹⁴. Пояснюючи цей національно-релігійний феномен, І. Франко зазначав, що відродження української історії має бути підкріплене оригінальними етнографічними та фольклористичними студіями. Дослід-

ження національних цінностей, на його думку, творити не і морально підтримку у визвольним змаганням українського народу¹⁵.

У зв'язку з популяризацією історичних знань із середовища інтелігенції з'явилися чимало аматорів, які поверхово, та однобоко висвітлювали проблеми минулого, окремі питання матеріальної та духовної культури. І. Франко звертав увагу на простих збирачів краєзнавчого матеріалу, і по змозі спрямовував їх на тематичне опрацювання етнографічних матеріалів. З цієї метою він розробляв програми, давав методичні поради, складав докладні анкети. 1883 р. у Львові він організував "Етнографічно-статистичний гурток"¹⁶, який став першою науковою громадською установою для систематичного вивчення краєзнавства. За сприянням Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) і за безпосередньою участю І. Франка було організовано кілька наукових регіональних експедицій¹⁷. Зібрані на місцях матеріали за редакцією І. Франка та В. Гнатюка публікувалися на сторінках наукових видань НТШ – "Етнографічного збірника" і "Матеріалів до українсько-руської етнографії".

У своїх гуманітарних пошуках І. Франко використовував історико-порівняльний метод, що давало можливість об'єктивніше встановлювати реальний зв'язок і співвідношення явищ та подій. Пізніше вчений здійснив теоретичну розробку проблем етнографії, комплексно вивчаючи духовну і матеріальну культуру, народну архітектуру. Об'єктом дослідження стає, здебільшого Бойківщина – батьківщина І. Франка. Для дослідження народної архітектури особливо цікавий є його квестіонар "Слов'янська хата", написаний для "Матеріалів до української етнології" який з'явився у 1968 р.¹⁸ Привертає увагу Франків квестіонар місцевих переказів, в якому було зібрано перекази про видатних людей Галичини – відомих майстрів, співаків, музикантів, громадських діячів тощо¹⁹.

І. Франко спільно з В. Гнатюком розробив етнографічну програму, опубліковану в статті "Огляд праць над етнографією Галичини в XIX столітті". Як відомо, І. Франко в НТШ очолював етнографічну комісію, в якій згуртував збирачів етнографічних та етнологічних матеріалів²⁰. 1895 р. він пише статтю "Найновіші напрямки в народознавстві"²¹, де подає визначення народознавства як науки, даючи характеристику різних історичних шкіл. Багато місця присвячено традиціям та побуту населення в статтях "Промислові робітники в східній Галичині і їх плата р. 1870"²², "Робітники і трудівники"²³, "Що тут була панщина"²⁴. В цих статтях дослідник виступає захисником населення, речником інтересів простого люду, акцентуючи увагу на їхніх злиднях, нелюдських умовах праці.

Вважається, що саме з діяльністю І. Франка пов'язаний якісно (і кількісно) новий період в розвитку галицького краєзнавства. До збирання матеріалів (переважно етнографічних), залучалася молодь. Влітку 1884 р. була організована експедиція українських студентів. Заздалегідь було ретельно вивчено і опрацьовано маршрут, по-

відомлено про нього не лише учасників, а й населення тих міст і сіл, які планувалося відвідати. До складу групи входили спеціально підібрані співаки і декламатори, а сам Іван Франко написав ряд доповідей з актуальних проблем української історії та культури ("Про початок і знесення панщини на руській землі", "Про початки нашого народного відродження" та ін.)²⁵.

В цей же час Франко друкує окремою брошуруо віршований опис маршруту "Українсько-руська студентська мандрівка літом 1884 р." Ця своєрідна програма відображає глибоку обізнаність письменника з визначними місцями краю²⁶.

Учасники подорожі пройшли через Дрогобич, Східницю, Урич, Підгородді, Верхнє Синьовиднє, Тишівницю, Груханів, Бубнище, Болєхів, Калущ, Коломию, Вижницю, Устрики; а сам віршований опис-програма вміщує в собі цікаві згадки і розповіді про Урич і Урицькі скелі, Корчин і Бубнище, і гору Зелемінь, факти з історії краю та свідчення про становище місцевого населення²⁷.

У 1904 р. І. Франко разом з іншими членами НТШ організував наукову експедицію, з метою різнобічного обстеження Бойківщини, яка тривала від 18 серпня до 24 вересня. Про виконану роботу Франко публікує в 1905 р. німецькомовний звіт "Етнографічна експедиція на Бойківщину". Ця праця є однією з найвагоміших народознавчих розвідок, яка вважається неосціненним джерелом відомостей про Бойківщину, зокрема Сколівщину. Стаття була перекладена українською мовою і опублікована в 1972 р. в журналі "Жовтень"²⁸.

Вагоме місце в краєзнавчих дослідженнях І. Франка посідає Стрийщина, де він збирав етнографічні матеріали у 1880–1882 рр. Письменник записував прислів'я, приказки, перекази тощо в Стрию, Дулібах, Гірному та суміжних і віддалених населених пунктах. Для його фундаментального тритомовика "Галицько-руські народні приповідки" свої записки надіслав Кароль Стоцький зі Стрия²⁹. До видання ввійшли також матеріали з Голобутова, Грабівців, Завадова і Лисятичів³⁰. Велике місце Франко приділяє Стрийщині в своїх працях "Етнографічна експедиція на Бойківщину"³¹, "Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині"³² та ін.

1894 р. журнал "Житє і слово", організатором якого був І. Франко, вже в першому томі вмістив дві цінні публікації документів, що стосувалися історії Сколівщини. Одна з них, подана під назвою "Угрицькі князі" при кінці XVIII віку³³, відтворює деякі риси соціально-економічних відносин на селі того часу³⁴. 1888 р. письменник здійснив мандрівку на гору Пікуй – найвищу географічну точку Львівщини (тепер Турківський район). Відомий український бібліограф, літературознавець і етнограф Мирослав Мороз виявив і опублікував незакінчену статтю І. Франка, що починається словами "Верх Пікуя", у якій автор показав неабиякі знання в галузі мінералогії³⁴.

Важливе значення для історичного краєзнавства, окрім літературно-художньої цінності, має оповідання

“Батьківщина”¹⁵. Без будь-яких застережень автор відносить Дрогобищчину до Бойківщини¹⁶.

Як відомо, І. Франко багато уваги приділяв історико-церковним дослідженням, у тому числі й на регіональному рівні. Він вивчав при цьому так звані масові церковні джерела, які давали багату краєзнавчу інформацію. Наприклад, опрацював візитатійний опис 1783 р. церкви с. Підлисса. На Гуцульщині він студіював парафіяльні архіви, в яких виявив кілька протоколів генеральських і деканських візитатій (зокрема, церкви с. Кунин) а також пастирський лист львівського єпископа Шептицького 1731 р. у формі інструкції для проведення деканських візитатій. Особливу вартість, як з'ясувалося пізніше, мав протокол генеральних візитатій Долинського деканату 1781–1782 рр. Віднайдені рукописи І. Франко зберігав у своєму родинному архіві, (у даний час знаходиться в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у Києві)¹⁷.

Слід зауважити, що подані нами сюжети далеко не повністю розкривають Галицьку краєзнавчу спадщину Івана Франка. Варто наголосити, що історико-краєзнавча діяльність Франка досконало ще не вивчена і тому потрібно приділяти більше уваги вивченню даної проблематики.

¹ Серкіз Я. З історії Галицького краєзнавства // Галицька брама. – 1995. – № 5. – С. 2.

² Гаврилів Б. Галицьке краєзнавство. – Ч. 1. – Івано-Франківськ, 1997.

³ Грам Г. Нагуевичі. – Дрогобич, 2002. – С. 211–217.

⁴ Пастух Р. “Галицько-руські народні приповідки” Івана Франка як джерело вивчення історії, краєзнавства і народознавства // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. II. – Дрогобич, 1997. – С. 112–117.

⁵ Шевців К. Дрогобицькі знахідки Івана Франка // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. III. – Дрогобич, 1998. – С. 115–121.

⁶ Грицак Я. Історична основа повісті І. Франка “Борислав Сміється” // Іван Франко: Статті та матеріали. – Вип. 44. – Л., 1985. – С. 3–9.

⁷ Гузар З. Локальний калорит у романі І. Франка “Перехресні стежки” // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. I. – Дрогобич, 1995. – С. 122–125.

⁸ Шалата М. Козаччина у творах письменників Галичини середини XIX століття // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. III. – Дрогобич, 1998. – С. 100–105.

⁹ Батюк В. Іван Франко та Михайло Зубрицький // 900 років Дрогобичу: історія і сучасність. – Дрогобич, 1991. – С. 92–95.

¹⁰ Див. напр.: Франко І. Борислав. Картинки з життя підгірського народу. Вступне слово // Збір. тв.: У 50-ти т. – К., 1978. – Т. 14. – С. 175–176; Він же. Вандрівка руської мого-

дліж // Діло. – 1884. – 5 серпня; Він же. Галицька індемнізація // Т. 44. – Кн. 1. – К., 1985. – С. 86–121; Він же. Дещо про Борислав. Знадоби до вивчення мови й етнографії українського народу. – Т. 26. – К., 1980. – С. 186–193; Він же. Промислові робітники в Східній Галичині і їх плата в р. 1870. Статистична студія. – Т. 44. Кн. 1. – С. 44–51; Він же. Фабрика парафіну й цезерину у Дрогобичі // Там само. – С. 52–65.

¹¹ Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 46. – Кн. 2. – С. 116–150.

¹² Грабовецький В. Історико-краєзнавчі погляди Івана Франка в його праці “Галицьке краєзнавство” // IV респ. наук. конф. з іст. краєзнавства. Тези доп. і повідомлень. – К., 1989. – С. 64–65.

¹³ Енциклопедія українознавства. – Л., 1994. – Т. 3. – С. 1159.

¹⁴ Франко І. Паничина та її скасування 1848 р. в Галичині // Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 47. – С. 112.

¹⁵ Гаврилів Б. Вказана праця. – С. 9; Франко І. Галицьке краєзнавство // Народ. – 1893. – № 16.

¹⁶ Іван Франко і світова культура. – К., 1990. – Кн. 2. – С. 95.

¹⁷ Крип'якевич І. З історії галицького краєзнавства. – Л., 1932. – С. 1–18.

¹⁸ Гаврилів Б. Вказана праця. – С. 92; Відозва. Селянська хата: Підготовлена до друку і вступне пояснення О. І. Дея // Народна творчість і етнографія. – 1961. – № 1.

¹⁹ Франко І. Квєстіонер для збирання місцевих переказів // Хроніка НТШ. – Л., 1907. – Т. 32. – С. 17.

²⁰ Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Жовтень. – 1972. – № 8.

²¹ Франко І. Збір. тв.: У 20 т. – К., Т. 19. – 1956. – С. 143–154.

²² Там само. – С. 220–226.

²³ Там само. – С. 205–206.

²⁴ Там само. – С. 325–330.

²⁵ Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. – Л., 1991. – С. 24.

²⁶ Там само.

²⁷ Там само. – С. 24–25.

²⁸ Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину // Жовтень. – 1972. – № 8, 9.

²⁹ Дем'ян Г. Вказанна праця. – С. 48.

³⁰ Там само.

³¹ Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 36.

³² Франко І. Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 48.

³³ Дем'ян Г. Вказанна праця. – С. 31.

³⁴ Там само. – С. 37.; Див. докладніше: Мороз М. Верх Пікуя: Із краєзнавчої спадщини Івана Франка // Жовтень. – 1985. – № 5. – С. 114–115.

³⁵ Франко І. Батьківщина // Збір. тв.: У 50 т. – К., 1986. – Т. 21. – С. 489.

³⁶ Там само. – С. 391.

³⁷ Сковчиас Г. Джерельна свєристика візитатійної документації Львівської єпархії XVIII ст. у Галичині та на Поділлі в другій половині XIX – 1930-х роках // Студії з арх. справи та документознавства / Держкомархів України; УНДПАСД. – К., 2001. – Т. 7. – С. 27–28.